

Mint előszavában a szerző–szerkesztő jelzi is, BULLA Béla korszakos művének 1962. évi megjelenését követően hosszú éveken át nem született egyetemi tankönyv Magyarország természetföldrajzáról. Igaz, a többször (utoljára 1988-ban) átdolgozott és korszerűsített „Magyarország földrajza” címet viselő főiskolai tankönyv – mely jeles szerző, köztük egyetemi professzorok munkájaként az ország természet- és társadalomföldrajzát egyaránt ismertette – egy időben kapható volt. De tartalmi és terjedelmi korlátai, valamint technikai kivitelezésének gyengeségei miatt nem helyettesíthette akkor már unikumnak számított, antikváriumokban is beszerezhetetlen elődjét. Hogy e téren nem született más új tankönyv, abban a feladat nehézsége mellett főként a jegyzet- és tankönyvírás közismert „megbecsültsége” játszotta a fő szerepet. Utóbbiban csak csekély változás látható; a tankönyvírás – ki tudja, miért? – ma sem számít kiemelkedő tudományos munkának, holott nem lenne elképzelhetetlen, sőt sokszor indokolt lenne egy egész élet munkáját összegző tankönyvért – egyéb feltételek megléte esetén – tudományos fokozatot adni...

Más szempontból nézve viszont jelentősen változott azért a helyzet, a piac pezsgése, a kiadók számának rohamos gyarapodása sok új könyv megjelenését eredményezte. A mesterségesen alacsonyban tartott tankönyvárak piacosításának hatására a kiadók „felfedezték” a tankönyveket is, melyek iránt – főként a sok éves elmaradás és a sokszínűség korábbi hiánya miatt – az egekbe szökő árak ellenére jelentős keresletet reméltek. A szakkönyvek gyarapodását az is elősegítette, hogy a felsőoktatási intézmények maguk is könyvkiadási tevékenységbe kezdhettek. Így számos új kiadvánnyal büszkélkedhet a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem is; közéjük tartozik a Magyarország természetföldrajzát új szellemben bemutatni kívánó tankönyvsorozat nemrég megjelent első része is.

Ám látnunk kell, hogy hátrányokkal is jár az, ha egy kis műhely maga ad ki nagy ívű munkákat. Úgy tűnik pl., mintha nem lettek volna technikai szerkesztői a könyvnek (gondolok itt főleg a később részletezendő hibák javítására, az ábrák minőségére), hibáztható a nyomtatás (azaz fénymásolás) halványsága, és persze e könyv esetében sem állt rendelkezésre elég tőke és elég fizetőképes kereslet ahhoz, hogy színvonalas fényképek is bekerülhessenek a tankönyvbe. A ma oly gyakori áttekinthetetlen irományokkal szemben viszont e kiadványról elmondható, hogy tördelése szerencsés, a sok bekezdés jól tagolja a mondanivalót, a – mondjuk így – „törzsanyag” és a „kiegészítő anyag” világosan elkülönül.

Van azonban még egy elvi kérdés, amelyet Magyarország természeti földrajza ezen első kötetének ismertetésekor nem lehet elkerülni: szabad-e ilyenféle tárgyalást országhatárok közé szorítani? A recenziós véleménye szerint egyértelműen nem! Magyarország természetföldrajza helyett a Kárpát-medence természetföldrajzát kellene tanítani és ehhez kellene alkalmazkodni a megjelenő tankönyveknek is! Hiszen a Kárpátok földrajzának részletes ismerete nélkül a politikai értelemben vett Magyarország természetföldrajzának ismerete is csak szonka lehet, arról nem is beszélve, hogy minden nagytájunk és számos kistájunk jelentős része túlnyúlik a határokon. Nos, e téma akár egy külön vitautalást megérdemelne, de most erre nincs mód.

A könyv – mely a MAJOROS György által írt 25 oldalnyi fejlődéstörténeti vázlatot leszámítva LOVÁSZ György munkája – három, nagyjából egyforma terjedelmű részre oszlik. Közülük – a kutatástörténetet ismertető áttekintést követően – *első* a „Domborzatfejlődés” c. fejezet, mely igen sajátos módon két részre oszlik: a „felszínfejlődés földtörténeti előzményeire” és magára a „felszínfejlődésre”. Előbbin a nagyszerkezeti egységek (igen vázlatos) tárgyalása és a pannonig terjedő földtörténet, utóbbin a mezozoós tönkösödés és a pannon utáni fejlődéstörténet értendő. E szokatlan felosztás oka az előszó szerint az, hogy „...a földtörténeti múlt ősföldrajzi eseményeiből és folyamataiból csak azokat említjük, ill. tárgyaljuk, amelyeknek szerepük volt a ma is tanulmányozható formák kialakításában”. Első idegenkedésünket levetkőzve végül is meg lehet barátkozni ezzel az alapgondolattal, bár kétségtelen, hogy e „szerep” megítélése rejt magában némi szubjektivitást... Mindenesetre a „földtörténeti előzmények” tárgyalása talán túlzottan is vázlatosra sikeredett.

E fejezettel kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni, hogy a BULLA-időkkel szemben ma mindenféle földtani jellemzés alapvető elemei a formációk; ezzel ugyan lehet egyet nem érteni, a mai egyetemi hallgatóknak azonban akkor is ismerniük kellene a jellemző és uralkodó rétegtani egységek nevét. De ha azt el is fogadjuk, hogy a hivatalos formációnevektől a szerző eltekintett, azt már nehéz elfogadni, hogy a hagyományos, „klasszikus” rétegtani nevek (mint pl. a hárshegyi homokkő) zöme, valamint fontos korszakok (pl. eggenburgi, ottnangi) megnevezése is hiányzik. (Ennek kapcsán egyébként megemlítenéd, hogy a szarmata nem „emelet”, hanem „korszak”).

A terepen is tanulmányozható felszínformák fejlődéstörténetét vizsgáló következő fejezet is rendhagyónak mondható, hiszen valójában nem annyira időbeli sorrendet követ, hanem inkább folyamat- és jelenségcsoportokba rendezve vizsgálja a formák létrejöttét. A csoportosítás szerencsésnek tűnik és a tárgyalat folyamatok (pl. középidői tönkösödés, bazaltvulkánosság, medenceképződés stb.) valóban lényegi meghatározói a mai formakincsnek. Különösen részletes és korszerű a heglábfelszínek, hegláblépcsők, valamint a legfiatalabb felszínformáló folyamatok, köztük a lösz-, a hordalékkúp-, a futóhomok- és a teraszképződések ismertetése.

Szinte minden alfejezet kapcsán meg lehetne említeni olyan új, gyakran egészen friss tudományos eredményeket, amelyeket ilyen logikusan összefoglalva először ez a könyv tárgyal. Jó példa erre „A vízhálózat kezdetei” c., részben a pliocénvégi jelentős defláció legújabb bizonyítékainak ismertetése, vagy a „Löszképződés és a lösz formakincse” c. alfejezetben a méltán híres magyar löszkutatás eredményeinek rövid, de velős összegzése; a „Karsztosodás” c. alfejezetben a paleokarsztosodás tárgyalása stb. Kiemelendő és dicsérendő továbbá az egyes folyamatokhoz kapcsolódóan bemutatott számtalan területi példa is, amely egyes tájak ismeretéhez is sok adalékkal járul hozzá. (Bár ez természetesen nem helyettesíthet egy rendszeres, átfogó regionális földrajzi jellemzést. Nem ismerve a további kötetek tematikáját csak remélhető, hogy azért ilyen kötet is lesz.) Összefoglalva egészében ez a rendkívül tartalmas, feszes szerkezetű, apróbetűs szedésű anyaggal gazdagon kiegészített, a hallgatóság számára talán a legtöbb új információt tartalmazó fejezet – a recenzens szerint – az új tankönyv legértékesebb része.

Szóvá kell azonban tenni, hogy ez a fejezet azért tartalmaz vitatható elemeket is: pl. sok helyütt olyan anyagokat tárgyal viszonylag részletesen, amelyeknek nem itt, hanem az általános természetföldrajzot tárgyaló tankönyvekben lenne a helyük. Meglepők az andezites–riolitos vulkáni hegységeink tönkösödéséről (közbevetőleg: felszín-elegyengetés talán helyesebb kifejezés lenne) írottak is, hiszen a főleg a LÁNG S. nevével fémjelvezhető, a „gyökerekig” tönkösödést feltételező elmélettel szemben ma épp reneszánszát éli az a gondolat, hogy az elsődleges formák igen jól megőrződtek (l. pl. ugyanezen könyv 35–36. oldalának ábráit). A bazaltvulkánosság c. részben kissé aránytalan a dunántúli és a nógrád–gömöri bazaltvidék tárgyalása, az utóbbi kárára. További nagy kár, hogy hiányzik egy olyan fejezet, amely a periglaciális felszínalakulást összefoglalóan tárgyalná!

A tartalmi kérdések mellett szomorúan kell azt is megállapítani, hogy milyen sok a helyesírási hiba, különösen a kötőjelek, az egybe- és különírások terén (pl. „hegláb lépcső képződés” helyett helyesen „hegláblépcső-képződés” írandó, vagy pl. egy másik fejezetben hasonlóképp helyesen kötőjellel „hordalékkúp-képződést” kellett volna írni; és az sem mindegy pl., hogy „nagyszerkezeti egység”, vagy „nagy szerkezeti egység”). Hasonló hibák egyébként a későbbi fejezetekben is előfordulnak (pl. a 98. oldal főcímében helyesen „tér- és időbeli” eloszlást kellett volna írni stb.).

Gyakran hibás a földrajzi nevek írása is, a hibáknál is bosszantóbb azonban a következtelenség (pl. a 31. oldalon helyesen szerepel „Észak-Magyarország”, de négy sorral lejjebb már „Északmagyarország” formát találunk). Régi hibás beidegződések is visszaköszönnek (pl. olyan nincs, hogy „Nagyalföld”). Vitatható egy-két szakkifejezés (pl. „peneplenizáció”) is, és nincs „harmadkor” és „negyedkor” sem (helyesen: harmad- és negyedidőszak). Az ilyesféle hibák felsorolásából legyen itt elég; rendkívül sajnálatos, hogy ezeket a bántó hibákat senki sem gyomlálta ki.

A könyv második fő fejezete az „Éghajlat” címet viseli. Ennek első része – az éghajlatkutatás rövid történeti áttekintését követően – módszeresen sorra veszi a főbb éghajlati elemeket, azok időbeli és területi megoszlását. Itt is találkozunk újdonságokkal, ilyen pl. a talajhőmérséklet részletes tárgyalása. Nagyon érdekes ezt követően a természeti környezethez kötődő különféle helyi, vagy mezoklimák (mint pl. az ártéri területek, az északi kitettségű területek, a települések stb.) sajátos éghajlatának ismertetése. A körzetesítési alapelvek rövid, majd az éghajlatingadozások hosszabb ismertetését követően tíz oldalon át 18 alapvető fontosságú adatsor zárja az éghajlati fejezetet, táblázatokba rendezve.

A harmadik nagy fejezet, a „Vízföldrajz” is gazdag történeti áttekintéssel indul, majd Magyarország vízháztartásának vizsgálata után sorra veszi a felszíni vízfolyásokat, az állóvizeket és a felszín alatti vízkészletet. Kitér többek között legnagyobb folyóink vízjárásának, jég-, sebesség- és hordalékviszonyainak, valamint víz hőmérsékletének jellemzőire, időbeli változásaira (különösen érdekes a „jégjárás” vizsgálata), apróbb és nagyobb tavaink sajátosságaira. Mindezt sok friss adat, több ábra (főleg grafikonok) és számos történeti földrajzi leírás egészíti ki, ill. teszi szemléletessé.

A társadalmi-gazdasági tevékenység felszíni vizekre gyakorolt hatásával foglalkozó alfejezet főleg a műszaki beavatkozások hatásait veszi sorra, és mind történelmileg, mind napjainkat illetően fontos kérdéseket vizsgál; kár, hogy a dunakiliti tározóra vonatkozó rövid utaláson kívül a bős–nagymarosi kérdéssel lényegében

nem foglalkozik, holott a recenzens tapasztalata szerint a hallgatókat ez a problémakör nagyon érdekli. Sok új eredmény tükröződik a felszín alatti vizekkel (talajvizek, források, mélységi vizek) foglalkozó tartalmas alfejezetben is. Végül ezt a fejezetet is 10 oldalnyi táblázat, az egész tankönyvet pedig igen részletes, mintegy 800 tételtől álló irodalomjegyzék zárja.

Összefoglalva elmondható, hogy LOVÁSZ György tollából egy rendkívül hasznos, mondhatni hézagpótló munka született, amelynek tartalmi értékei messzemenően meghaladják az említett – főként stílusi és formai jellegű – hibákat; ez utóbbiak egyébként kis odafigyeléssel bizony könnyen elkerülhetőek lettek volna, és reméljük, hogy egy újabb kiadás ki is küszöböli őket. A könyv beszerzését pedig minden kollégának és hallgatónak melegen ajánlom.

HORVÁTH GERGELY

Nemes Nagy József (szerk.): Földrajz, regionális tudomány (Tudományelméleti tanulmányok). – Regionális tudományi tanulmányok 2. ELTE Budapest, 1995. 74 p.

Örömmel tapasztalható, hogy a magyar földrajztudomány műhelyeiben folyó kutatások eredményeit mind több és több kiadvány összegzi, és egyre több ilyen műhely jelentkezik önálló sorozatokkal. Köztük az ELTE TTK Regionális Földrajzi tanszéke is, melynek gondozásában a regionális tudományi kérdésekkel foglalkozó új sorozatnak immár három megjelent kötetét vehetjük kézbe. Közülük az ismertető 2. kötet különleges érdekességét az adja, hogy tudományelméleti kérdésekkel foglalkozik. Kár, hogy a nem igazán szerencsésen megválasztott cím ezt egyáltalán nem tükrözi, és ezen az alcím betoldása csak részben segít. És bár örülnünk kell, hogy a kultúra és tudomány megszorításának éveiben egyáltalán megjelennek ilyen kiadványok, azért az sem lenne baj, ha minden egyes betű elég fekete, minden egyes szó, mondat és lap könnyen elolvasható lenne...

A kötet öt, terjedelmileg eléggé eltérő tanulmányból áll. SÁRFALVI Béla „Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához” c. értekezésében lényegében a földrajzi környezet szerepét vizsgálja. A szerző meghatározza a földrajzi környezet fogalmát, sorra veszi azt a négy területet, amelyen befolyást gyakorol az ember életére és társadalmi fejlődésére, és ennek során olyan izgalmas kérdéseket boncolgat, mint pl. az emberi élettér szélső határainak meghatározása (ezek szerint nagyjából az é. sz. 79°, az 5000 m körüli magasság és a 200–250 mm-es izohiéta). Ezután – centrum és periféria földrajzi elhelyezkedésének változásait vizsgálva, a kezdetektől (a háziiasítás és a kultúrmövények természetese első központjaitól) az ókori öntözéses kultúrákon át a modern kapitalista termelési módok színteréig – arra keres választ, „vajon csupán esetlegesen helyeződött-e át a fejlődés térbeli súlypontja az adott irányba?”

Valóban, mikor, hol és miért, ill. miért éppen ott alakultak ki az egyes kultúrák? Nos, anélkül, hogy a determinizmus „bűnébe” esne, a szerző többek között leszögezi, hogy „földrajzilag meghatározott térségek válhattak csupán a termelési módszerek felfedezésének színterévé... A mindenkori centrum peremei közül nem véletlenszerűen válik valamelyik a továbbfejlődés lépcsőfokává: környezeti adottságai... révén válhat azzá”. Majd – sorra véve a történeti fejlődés egyes fontosabb állomásait – tanulmányát azzal zárja, hogy a földrajztudomány vizsgálatainak arra kell választ adnia, „van-e létjogosultsága olyan társadalmi–ökológiai megközelítésnek, amelyen belül... kiemelt szerepet kapna a környezettel való viszony kialakításában meghatározó szerepet játszó társadalmi készségek differenciáltsága is”. Mi, olvasók, várjuk is a választ.

A második tanulmányt Holger FISCHER, a Hamburgi Egyetem Hungarológiai Intézetének vezetője írta „Centrum – periféria kapcsolatok a tudományban” címmel a német és magyar földrajztudomány két világháború közötti viszonyáról. Fő kérdése: tipikus centrum–periféria jellegű kapcsolat volt-e ez (ahol persze a centrum Németország), avagy alapjában véve egyenrangú? A szerző ennek megválaszolására hosszabb időre visszamenően vizsgálja a két nép tudósainak kapcsolatait, rámutat többek között HUNFALVY János „ritteri” és LÓCZY Lajos „richthofeni” gyökerű földrajz-felfogására és arra a valóban nyilvánvaló tényre, hogy akkoriban a nagy magyar geográfusok (akik nem ritkán eredendően magyarországi németek voltak) szinte kivétel nélkül német nyelvtérleten szereztek képzettségüket, vagy annak jelentős részét, és egész munkásságuk szorosan kötődött Németországhoz. A tulajdonképpeni témára, a két világháború közötti tapasztalatokra rátérve először a kor elméleti vitáit ismerteti a földrajz helyzetéről, majd kitér a magyarországi földrajztudomány politikai szerepvál-